

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

КРАВЧИК Марта Богданівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 347.66/68

DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.27>

Стаття присвячена дослідженню правової природи спільного заповіту подружжя. Проаналізовано поняття такого заповіту та здійснено аналіз особливостей складення та посвідчення спільного заповіту подружжя відповідно до законодавства України. Зокрема, проаналізовано норми цивільного законодавства, які врегульовують відносини у сфері спадкування, особливості здійснення спадкових прав, а саме щодо правового регулювання спільного заповіту подружжя, узагальнено наукові позиції та погляди вчених цивілістів з цього питання. При проведенні дослідження зосереджено увагу на положеннях Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року зі змінами та Постанові пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 серпня 2005 року, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України затвердженого Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 р. № 296/5, Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування : затв. Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5, Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р. № 419, в ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 р. № 940, Положення про порядок вчинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України: затв. Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства Закордонних справ України від 27.12.2004 р. №142/5/310. Здійснено аналіз сутності спіль-

ного заповіту подружжя з конкретизацією правових наслідків смерті першого з подружжя. У цьому випадку, настання такого юридичного факту є підставою для зміни правового режиму майна по відношенню до якого складено спільний заповіт подружжя. Проаналізовано підстави набуття права на складання спільного заповіту подружжя особами, жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю у зареєстрованому шлюбі та підстави відмови від такого заповіту.

Особливу увагу приділено процедурі складання спільного заповіту подружжя, вимогам щодо форми заповіту, закріплених у ст. 1247 ЦК України та його посвідченню.

На підставі проведеного аналізу надано висновок щодо вчинення необхідних дій для реалізації права чоловіку та дружині, які проживають у зареєстрованому шлюбі, скласти спільний заповіт подружжя та визначити долю майна, яке перебуває у їх спільній сумісній власності, акцентовано увагу на виявлених недоліках у досліджуваному питанні, запропоновано шляхи їх усунення, що в подальшому сприятиме ефективності використання в практичній діяльності.

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, заповіт, спільний заповіт подружжя.

Постановка проблеми

У правовій науці та нотаріальній практиці відомі різні види заповітів. Кожен з них за своєю правовою природою та сферою застосування відрізняються. Усе частіше на практиці посвідчуються заповіти з умовою, заповіти подружжя, адже обсяги правової свідомості громадян зростають з

одночасним зростанням рівня європеїзації цивільного законодавства України, що вносить свої корективи в підвищення рівня правової культури населення та гармонізації національного законодавства України з правом Європейського Союзу.

Поява заповіту подружжя у Цивільному кодексі України (далі – ЦК) [1] обумовлена перш за все констатацією підтримки сім'ї, захисту прав, законних інтересів чоловіка та дружини, надання можливості подружжю зберегти спільне майно навіть після смерті другого з подружжя [2, с. 43]. Певні поняття та їх особливості є недостатньо дослідженими та потребують обґрунтування та розуміння. Цій тематиці приділено чимало уваги зі сторони науковців, так як постає чимало теоретичних і практичних незрозумілостей у процесі тлумачення чи застосування певних законодавчих положень у належному врегулюванні зазначеного питання.

Мета

Визначення особливостей правової природи спільного заповіту подружжя, дослідження законодавства України та практичного застосування приписів з метою проведення аналізу та висвітлення особливостей укладення спільного заповіту подружжя.

Аналіз досліджень та публікацій

Різновиди заповітів були предметом наукових досліджень відомих учених-цивілістів: І.В. Жилінкової, М.М. Дякович, З.В. Ромовської, Ю. О. Заїки, М.О. Михайлів, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, О.П. Печеного, Є.О.Рябоконе, Л.К. Буркацького та інших. У Цивільному кодексі УРСР не було передбачено можливості подружжям скласти заповіт, хоча і не було прямої вказівки на заборону складання та посвідчення такого заповіту.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до цивільного законодавства України подружжя наділяється правом скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності [1]. Спільний заповіт подружжя є запозиченням до національного

законодавства з німецького, проте ставлення науковців до цього правочину є не однозначними, що відображено в численних наукових працях та тлумаченнях учених-цивілістів, оскільки у ст. 56 Закону України «Про нотаріат» розміщено пряму заборону на посвідчення заповіту від імені кількох осіб, як наслідок, обговоренню підпадають питання правової природи такого виду розпорядження та відповідності його принципу свободи заповіту. Зокрема, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса зазначають, що впровадження заповіту подружжя розширює права громадян, спільне майно не потрібно ділити між подружжям, воно і так повністю переходить до зазначених спадкоємців, що надає можливість чоловіку та дружині скласти спільний заповіт подружжя, зазначаючи, що схема заповіту подружжя розширює права громадян. Спільне майно не потрібно ділити між подружжям, воно цілком переходить до зазначених спадкоємців, а це приводить до зміцнення подружніх взаємин [3, с. 94], проте, у свою чергу, Ю.О. Заїка вбачає, що положення ст. 1243 ЦК України щодо права подружжя скласти спільний заповіт, як таке, що містить недолік, хоча за своїм характером положення, які у ній висвітлені можуть вважатися прогресивними, що розширює спадкову правоздатність громадян [4, ст.127-128]. Існують думки науковців з приводу позбавлення права здійснювати розпорядження майном, яке визначене в заповіті подружжя іншим з подружжя, а це, у свою чергу, як зазначає Є.О. Рябоконе, обмежує правоздатність та в певних випадках може залишити одного із подружжя без засобів до існування після смерті іншого [5, ст.113].

Відповідно до ст. 1243 ЦК України, як було зазначено вище, подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У науковій площині в підтримку цього положення висловлюються О.Є. Кухарев [6, с. 167–168], І.В. Жилінкова [7, с. 11-32], Ю.О. Заїка [8, с. 126], З.В. Ромовська [9, с. 141], відповідно до яких заповіт подружжя може містити розпорядження лише стосовно спільного майна подружжя, тобто майна, набутого подружжям за

час шлюбу, незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо). Імперативне положення ч. 1 ст. 1243 ЦК виключає можливість включення до заповіту подружжя розпоряджень щодо особистої приватної власності чоловіка та дружини, що зумовлене визначенням меж заповідальних розпоряджень [10, с. 168], а відтак кожен з подружжя наділений правом самостійно розпорядитися належним йому майном на праві власності шляхом складання окремого заповіту. Так як суб'єктний склад цього правочину чітко визначений законодавцем, слід констатувати, що заповіт подружжя може бути складений лише чоловіком та жінкою, які перебувають у шлюбі, а відтак такий шлюб повинен бути зареєстрований у визначеному законом порядку – в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (далі – СК) [11]. Аналізуючи положення ч.2. ст. 21 Сімейного кодексу України, розуміємо, що не є підставою набуття права на складання спільного заповіту подружжя особами, жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю у не зареєстрованому шлюбі, а отже, цей факт не дає їм правової підстави на складання такого заповіту.

У цьому випадку це положення слід тлумачити як можливість здійснення власного волевиявлення кожним з подружжя, зокрема з узгодженням волі кожного та об'єднання такої волі в одне волевиявлення щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності через складання спільного заповіту подружжя. Як зазначалось вище, це твердження уточнене: кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, майно, придбане подружжям під час шлюбу, а також майно, придбане в результаті спільної праці членів сім'ї, якщо інше не передбачено письмовою угодою між ними, майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання,

ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, а отже, усе перелічене вище і може бути предметом заповіту подружжя.

Особливістю заповіту подружжя є те, що при житті кожного з подружжя існує можливість відмови від такого заповіту, яка повинна бути посвідчена нотаріально (ч. 3 ст. 1243 ЦК). Відповідно до розділу 2, глави 3, п. 6.4 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено і можливість скасування такого заповіту, відповідно до якого заповіт подружжя може бути скасований кожним з подружжя лише за життя обох з подружжя [12], з чого випливає, що відмова від заповіту подружжя має наслідком скасування заповіту в цілому. У заповіті подружжя проявляється спільна воля чоловіка та жінки, і воля одного з подружжя повинна співпадати з волевиявленням іншого, так як це спільне розпорядження, а отже, відмова одного з подружжя, від заповіту подружжя який є одним правочиним, є наслідком скасування цього правочину.

Процедура нотаріального посвідчення заповіту повинна відповідати загальним правилам вчинення нотаріальних дій. Для дійсності заповіту необхідно не лише з'ясувати волю заповідача, а й належним чином оформити волевиявлення. Саме нотаріальна форма заповіту є гарантією вільного волевиявлення заповідача, істинності змісту заповіту, запобігає прийняттю поспішних, необміркованих рішень, виключає вплив сторонніх осіб на заповідача, дає можливість скористатися порадами фахівця, запобігти непередбаченим неприємностям, пов'язаним зі здійсненням заповіту, і, найголовніше, дає змогу уникнути порушень, які суд може визнати підставами для визнання заповіту недійсним. Посвідчення заповіту у нотаріальній формі забезпечує належну реалізацію волевиявлення заповідача після його смерті, дає можливість уникнути судових спорів щодо розподілу майна і тим самим сприяє стабільності цивільного обороту [13, с. 124-125].

Ще однією особливістю виступає перехід до другого з подружжя, який пережив

іншого, частки у праві спільної сумісної власності на підставі ст. 1243 ЦК України. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті (не має змоги продати, подарувати, обміняти, оскільки на це майно нотаріусом накладається заборона відчуження). Законодавчо не закріплено процедури переходу права власності на частку у спільному майні подружжя. На думку М. М. Дякович, перехід права на частку у спільному майні подружжя після смерті одного з подружжя, у разі складання спільного заповіту, необхідно оформити в нотаріуса. По-перше, речове право автоматично перейти не може, законодавством передбачена спеціальна процедура переходу речових прав та його державна реєстрація. По-друге, такий висновок випливає із змісту п. 4 ст. 1243 Цивільного кодексу України, зокрема, нотаріус зобов'язаний накласти заборону відчуження майна, яке зазначене у заповіті подружжя. Для цього необхідно, щоб той із подружжя, хто залишився живим, звернувся до нотаріуса для накладення ним заборони відчуження майна, що є предметом заповіту подружжя [14, ст.58].

На праві приватної власності у кожного з подружжя може перебувати окремо визначене майно, тому кожен із подружжя повинен скласти ще й заповіт, у якому розпорядитися таким майном на випадок своєї смерті, оскільки кожна особа може володіти майном, яке набуто в порядку дарування, спадкування, їй можуть належати особисті кошти, речі індивідуального користування. Одночасно слід зазначити, що роздільною приватною власністю дружини (чоловіка) є страхові суми, одержані ними за обов'язковим або добровільним страхуванням, майнові обов'язки дружини, чоловіка по відшкодуванню майнової шкоди чи боргу [15, с. 45].

Слід також зазначити, що не існує закріплення вимог законодавця щодо форми складання цього заповіту. За загальним правилом відповідний документ повинен бути скріплений підписами обох з подружжя, що засвідчує їх волю щодо цього розпорядження.

Головними вимогами під час посвідчення заповіту подружжя, на яких суди наголошують, повинні слугувати обов'язкова присутність чоловіка та дружини під час посвідчення заповіту, так як посвідчення заповіту через представника не допускається, підтвердження правосуб'єктності кожного з подружжя з метою вчинення нотаріальної дії, оскільки нотаріус посвідчує заповіти фізичних осіб з повною цивільною дієздатністю з обов'язковим роз'ясненням змісту приписів цивільного та сімейного законодавства щодо правових наслідків вчинення цього правочину, права на обов'язкову частку в спадщині та щодо нікчемності заповіту на майно, яке є предметом спадкового договору. Відповідно до вимог Цивільного Кодексу України заповіт має бути написаний власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів, підписаний заповідачем та посвідчений нотаріусом або іншими посадовими особами, які визначені у ЦК України (ст. 1247 Цивільного Кодексу України). Складаючи текст заповіту, розпорядження заповідачів повинно бути викладено так, аби після відкриття спадщини не викликало незрозумілостей. Загальні вимоги до форми заповіту закріплені в ст. 1247 ЦК України, а саме: заповіт складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання та повинен бути підписаний заповідачем особисто. Винятком є неможливість проставлення власноручного підпису. За таких обставин він підписується відповідно до вимог, встановлених ч.4 ст. 207 ЦК України. Заповіт посвідчується нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 ЦК України. Вчинення нотаріальних дій нотаріусами та іншими уповноваженими на це особами здійснюється відповідно до : Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [16], Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [17], Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах [18].

Здійснюючи волевиявлення у спільному заповіті подружжя, слід зрозуміти правові наслідки, які можуть настати у зв'язку з таким розпорядженням, бути проінформованим про ймовірні недоліки та неможливість усунення відповідних колізій через відсутність чітких процедурних положень у законодавстві. Беручи до уваги судову практику та наукові позиції вчених цивілістів укладення заповіту подружжя сприяє впорядкуванню суспільних відносин, які виникають по відношенню до майна, яка належить їм на праві спільної сумісної власності та позитивно відображається на зміцненні інституту сім'ї та родинних начал.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 - IV / Відомості Верховної Ради України, 2003, № 4044. С. 356. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 01.03.2024).
2. Куценко І.В. Заповіт подружжя: окремі питання правозастосування. Мала енциклопедія нотаріуса. 2016. № 6. С. 43–46. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/Kutsenko.pdf> (дата звернення 01.03.2024).
3. Парасюк М.В. Особливості укладення заповіту подружжя. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. Вип. 3. С. 91–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_3_12. (дата звернення 01.03.2024).
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: [монографія] / Ю.О. Заїка. 2-ге вид. – Київ: КНТ, 2007. С. 127-128.
5. Заїка Ю.О. Спадкове право: навч. посіб. / Ю.О. Заїка, Є.О. Рябокони. Київ.: Юрінком Інтер, 2009. С. 113.
6. Кухарев О.Є. Сутність заповіту подружжя за цивільним законодавством України. Форум права. 2016. № 3. С. 167–173.
7. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права: матеріали до семінару. Харків. Ксилон, 2009. 340с.
8. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге видання, Київ. КНТ : ЦУЛ, 2007.288с.
9. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта: КНТ : ЦУЛ, 2009. 264 с.
10. Кухарев О.Є. Сутність заповіту подружжя за цивільним законодавством України. Форум права. 2016. № 3. С. 167–173.
11. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947 – III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 01.03.2024).
12. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України затверджений Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 р. № 296/5 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n19> (дата звернення 25.02.2024).
13. Заїка Ю.О. Процедура нотаріального посвідчення заповіту: теоретичні та практичні проблеми. Право України. Київ.2020. №9.С. 123-135.
14. Дякович М. М. Заповіт подружжя: Проблеми теорії та практики. Мала енциклопедія нотаріуса. 201, № 1, С. 58.
15. Куценко І. Заповіт подружжя: окремі питання правозастосування. Мала енциклопедія нотаріуса. 2016, № 6, С. 43-45.
16. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування : затв. Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text> (дата звернення 01.03.2024).
17. Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р. № 419, в ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 р. № 940 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.03.2024).
18. Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: затв. Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства Закордонних справ України від 27.12.2004 р. №142/5/310 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text> (дата звернення 05.03.2024).

Marta Bogdanivna Kravchuk
**CIVIL LAW REGULATION
OF THE WILL OF SPOUSES**

The article is sanctified to research of legal nature of general testament of the married couples. The concept of such testament is analysed and the analysis of features of drafting and certification of general testament of the married couples is carried out in accordance with the legislation of Ukraine. In particular, the norms of civil legislation, that regulate relations in the sphere of inheritance, feature of realization of probate laws, are analysed, namely in relation to the legal adjusting of general testament of the married couples, scientific positions and looks of scientists of цивілістів are generalized through this question. The study focuses on the provisions of the Law of Ukraine «On Notaries» of September 2, 1993 as amended and the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine «On Judicial Practice in Cases of Inheritance» of August 30, 2005, the Procedure for Performing Notarial Acts by Notaries of Ukraine approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 296/5 of February 22, 2012, the Procedure for Performing Notarial Acts by Officials of Local Self-Government Bodies: approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 3306/5 of November 11, 2011. Order of the Ministry of Justice of Ukraine of 11.11.2011, No. 3306/5, Procedure for Certifying Wills and Powers of Attorney Equal to Notarized Wills: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15.06.1994 No. 419, as amended

by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 06.07.2006 No. 940, Regulation on the Procedure for Performing Notarial Acts in Diplomatic Missions and Consular Offices of Ukraine: approved by the Ministry of Justice of Ukraine. Order of the Ministry of Justice of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine of December 27, 2004, No. 142/5/310. The author analyzes the essence of a joint will of spouses with specification of the legal consequences of the death of the first spouse. In this case, the occurrence of such a legal fact is the basis for changing the legal regime of the property in respect of which the joint will of the spouses was drawn up. The author analyzes the grounds for acquiring the right to make a joint will of spouses by persons, a woman and a man, who live as a family in a registered marriage and the grounds for refusing such a will.

Particular attention is paid to the procedure for drawing up a joint will of spouses, the requirements for the form of the will enshrined in Article 1247 of the Civil Code of Ukraine and its certification.

Based on the analysis, the author concludes that the necessary actions should be taken to realize the right of a husband and wife living in a registered marriage to make a joint will of the spouses and determine the fate of the property which is in their joint joint ownership, and also focuses on the identified shortcomings in the issue under study and suggests ways to eliminate them, which will further contribute to the efficiency of their use in practice.

Keywords: inheritance, inheritance relations, will, joint will of spouses.